

О првом могућем егзистенцијализму у историји

За оснивача егзистенцијализма обично се узима Серен Кјеркегор (1813 – 1855), дански философ, познат још и као дански Сократ и ми у овом тексту нећемо ни покушавати да га скинемо са тога пиједестала. То место му у историји западне философије заиста и припада. Али оно што ћемо покушати јесте да укажемо на то да се ова егзистенцијалитичка или прецизније егзистенцијалана мисао родила у једној историјској егзистенцијалној ситуацији 108 година пре рођења Серена Кјеркегора. И не, ми нећемо тврдити да ју је Кјеркегор украо од писца који бележећи ту егзистенцијалну ситуацију њу саму ставио на папир, већ само хоћемо да укажемо да егзистенцијална ситуација као дешавање није везана за једног човека нити за једну епоху, него је везана за све људе и можда ју је могао написати и први човек ако већ, можда, и није својим пиктографијама на зиду неке од древних пећина.

Ова егзистенцијалана ситуација која је записана 1705. године везује се за име нашега патријарха Арсенија III Чарнојевића (1633 – 1706). У свом запису *Заспалом Господу* патријарх Арсеније записује једну егзистенцијалну ситуацију која нам може дати за право да смело тврдимо да је то први егзистенцијализам бар у савременој историји Европе. И тај запис изгледа овако:

"И дан и ноћ бежећи са својим осиротелим народом,
од места до места,
као *лађа* на пучини великог океана
бекству се дајемо,
чекајући када ће заћи сунце
и преклонити се дан
и проћи тамна ноћ
и зимска беда која лежи над нама.

Јер нема онога који нас саветује,
ни оног који нас од невоље ослобађа,
и невоља наша удвостручава се.
И рекох са сузама:

Докле ћеш, Господе, заборављати нас до краја,
докле ће се наоружавати на достојање твоје?
Устани, Господе!
Зашто спаваш,
зашто лице твоје, Боже наш, одвраћаш од нас?
И опет васкрсни, Господе,
помози нам имена твојега ради!
И тако непрестано ридање на ридање прилажемо
и ниоткуда помоћи."¹

Из овог записа видимо да има много разлога зашто би овај запис био први егзистенцијализам у историји европске мисли. Али да пођемо прво од самога Кјеркегора.

Кључна тема Серена Кјеркегора јесте библијска приповест о Божјем захтеву према Авраму да жртвује Богу свог сина Исака. И то Кјеркегор види као најегзистенцијалнију ситуацију у историји људског рода. Кјеркегор каже: "Тешко је, веле, Хегела разумети, али Аврама разумети, то је ситница. Ја сам, међутим, употребио много времена за разумевање Хегелове философије и верујем да сам је унеколико разумео. Ако га упркос уложенога труда на неким местима нисам схватио, прилично сам дрзак да претпоставим, да ни он сам себи није довољно јасан. Све то ја чиним лако, неусиљено, моја глава не пати од тога. Напротив, кад треба да размишљам о Авраму, ја сам као убијен. Стално ми је пред очима огромни парадокс који испуњује Аврамов живот. Моја мисао, упркос све својој страсти, не може ту да продре. Не мичем ни за длаку даље. Напрежем сваки мишић да дођем ка циљу. У том тренутку постајем немоћан."²

Кроз причу о Авраму Кјеркегор је изложио и своју најегзистенцијалнију ситуацију. Поред ове психолошки осликане егзистенцијалне ситуације Кјеркегор заокружује и теоријске поставке онога што се назвало егзистенцијализмом:

"Систем егзистенције нема. Такав систем, дакле, не постоји? Нипошто! Ово се у реченоме и не подразумева. Сама је егзистенција систем – за Бога, али не и за егзистентни дух. Систем и довршеност одговарају једно другом, док је егзистенција управо нешто супротно. Апстрактно посматрање, систем и егзистенција не могу се уједно мислити. Да би системска мисао могла мислити егзистенцију она је мора замислити као поништену, - дакле не као егзистенцију.

---

¹ Најлепше молитве српскога језика, Изабрао и приредио Јован Пејчић, Граматик, 2002, стр. 97, 98

² Серен Кјеркегор: Бривијар, МОДЕРНА – БЕОГРАД, 1990., стр. 39

Пре него што се систем закључи, мора егзистенција бити потрпа у в е ч н о м е, не сме да остане никакав егзистентни остатак, па чак ни таква ништица као што је постојећи господин професор који систем пише.

Бог не мисли, он ствара. Бог не егзистира, он је вечит. Човек мисли и егзистира, а егзистанција подваја мишљење и биће, држи их међусобно споља у сукцесији."³

Из ова два навода видимо симболички згуснуту мисао Серена Кјеркегора и видимо како се егзистенцијализам формирао у мисли Кјеркегоровој. С једне стране то толико потресно сведочанство о Авраму и Исаку, а с друге стране то је излагање о егзистенцијалитету као таквом, као појму.

Сада ћемо се вратити на запис патријарха Арсенија III Чарнојевића и усредсредити своју пажњу на други стих:

"Јер нема онога који нас саветује,
ни оног који нас од невоље ослобађа,
и невоља наша удвостручава се."

Арсеније каже да: Нема Онога – који нас саветује, Нема Онога – који нас од невоље ослобађа. Питамо се Кога то Нема? Да ли је то неки цар или владар који Арсенија и његов народ може избавити или је то Неко Други? И наставак овог записа открива нам на кога је то Арсеније мислио:

"Докле ћеш, Господе, заборављати нас до краја,
докле ће се наоружавати на достојање твоје?
Устани, Господе!
Зашто спаваш,
зашто лице твоје, Боже наш, одвраћаш од нас?
И опет васкрсни, Господе,
помози нам имена твојега ради!
И тако непрестано ридање на ридање прилажемо
и ниоткуда помоћи."

Питање: Зашто спаваш?, даје нам одговор на оно претходно питање: Кога то Нема? Нема Господа, Њега Нема, Јединога Онога који може помоћи.

---

³ Исто. 52

Аврам је имао, поред вере, бар трачак наде, да се Исак не мора жртвовати, а ако не, онда му је вера говорила да је жртва Исакова Божја Воља. Па и ако изгуби Исака остао му је барем Бог.

Код Арсенија ствари стоје парадоксално и егзистенцијално другачије. Господ је Арсенија ставио у такву егзистенцијалну позицију да нема Господа, а да га, ипак, има. Арсенија је Господ оставио без Господа, ставио га је у ситуацију да нема Господа. Оставио је своју твар и своје чедо без Себе.

Ако је Аврам поред вере имао и трунку наде када је подигао нож на Исака, Арсеније је имао само Господа, чак и онда када га није имао. И то је кључни парадокс егзистенцијалне ситуације у којој се нашао. Ако су вера и нада неки облици посредништа између Бога и људи у случају Арсенијевом више није било никаквог посредништа између њега и Господа. Ако се вера и нада појављују као неке препреке које су се испречиле између Господа Бога и човека, онда код Арсенија тих препрека више није било, били су само Бог и он. И то у ситуацији у којој Господа нема, а ипак га има.

Јер искушење Аврамово није ни приближити искушењу Арсенијавом. Аврам има дилему жртве – нежртве Исакове, код Арсенија тога нема, баш зато што је Бог попустио уништење и истребљење не на једног човека, нити на једно дете, већ на читав народ. Народ, који је по Арсенију, достојање Господње. Ако је Господ допустио уништење Његовог достојања, онда ни Господа нема, јер је тако поништио и самога Себе. Али ако се Господ и поништи, шта каже Арсеније како и из тог поништења и немања се Господ враћа?

"Устани, Господе!

Зашто спаваш

зашто лице твоје, Боже наш, одвраћаш од нас?

И опет васкрсни, Господе,

помози нам имена твојега ради!"

И на овај начин видимо код Арсенија како Господа нема, а да га, ипак има. И то је истинска егзистенцијалистика која је вероватно прва егзистенцијалистика у нововековној Европи.

Иако се Кјеркегор трудио да од свога философског гледишта не створи систем, он, ипак, све излаже на један систематичан начин баш зато што има времена и комфорне могућности то да уради. Можда би и Арсеније исто поступио да је имао такве могућности, али не. Њега је Бог поставио у историјску егзистенцијалну ситуацију у којој је он морао да дође до закључака до којих је дошао.

Код Арсенија нема система баш зато што он мора да пише на један егзистенцијални начин, на један страдајуће—опстајући начин. И ту је корен његове егзистенцијалистике. Егзистенцијална позиција немања Господа у његовом имању и имања Господа у његовом немању јесте егзистенцијална прилика у којој се нашао патријарх Арсеније Црнојевић. То је прилика коју му је сам Бог дао, прилика у којој је натеран да говори о немању Господа када га има и да говори о имању Господа када га нема.

Негде се дилеме Аврама и Арсенија укрштају. Да ли је могуће да има Бога који од нас тражи тако тешку жртву? Било да жртвујемо свога сина или да смо препуштени као народ једном читавом уништењу. Али баш у таквој најтежој ситуацији најпотребнији нам је Бог, па макар га и немало. У таквим ситуацијама мора да га Има или нас бити неће. А ако се поништава његово достојање, у овом случају народ, онда је на снази Божје немање.

Немање Господње само је једна од могућности Божје свемогућности. И једну такву могућност у својој свемогућности Бог је дао самом Арсенију и његовом народу и то је највећа егзистенцијална дилема коју човек мора имати, а то је да Господа мора да има највише у његовом немању. И та егзистенцијална дилема долази највише из животне праксе која се дешава пред очима једног духовног поглавара и учитеља. А та пракса је уништавање читаве једне популације.

Има и нечег пророчког у ономе што је написао патријарх Арсеније, а то су речи: "Устани Господе!" и "васкрсни, Господе, – помози нам имена твојега ради!" И поред свег уништења које народ доживљава некако овим речима Арсеније као да указује да ће доћи до васкрсења и обнове самога народа. Иако, он то у том тренутку не види, ипак, негде предосећа да та Обнова мора доћи и она је дошла неких 99 година касније. Али тада и у том тренутку као да је читавом ситуацијом владало немање Господње и да у том свом немању и самом његовом центру као да је највише било самога Господа.

Кјеркегору ни на крај памети није било да пориче Бога, многи су у западном свету то учинили пре њега, али на неким, да тако кажемо, хладним и рационалним основама, без неког егзистенцијалног грча и бола, а овде у ситуацији Арсенијевој баш тај егзистенцијални грч и бол довео га је до немања Господњег.

У тој мени немања Господњег, немања Господа нашао се Арсеније као један егзистенцијални грч и бол, као неки библијски јунак који је препуштен у свему стихији Божје одлуке о томе шта ће бити с њим и с народом који води. Јер и Аврам је водио народ, и Мојсије је водио народ, и Навин је водио народ, и Макаби је водио народ. И у том смислу Арсеније је сличан Авраму. Само што је за Кјеркегора Аврам симбол његовог егзистенцијалног промишљања, а Арсеније је сама

ствараност, сам егзистенцијалитет. И његов запис је сам егзистенцијалитет. Можда ту има и нечега више, можда је то нека врста и првог нихилизма, можда је то и нека нирвана на православни начин, стање у коме нема Господа чак и када има и у коме има Господа чак и када га нема. Када има Господа у Господњем немању и када нема Господа у Господњем имању. Немање Господа у његовом имању јесте нека врста нирване православног типа исто тако то важи и за имање Господа у његовом немању.

И овај егзистенцијалитет се проширује у правцу нихиличног и нирваничног, али он је производ најтежих егзистенцијалних ситуација и прилика. Ако неко пред собом гледа уништење народа коме је он духовни вођа, о коме он мора да брине и коме је баш тај Господ дао у задатак да као духовни пастир брине о свом духовном стаду неће ли се пред њим као неко огледало сва стварност разбити у парам парчад када види да они који су њему дати на чување пред његовим очима гину и бивају уништени? Неће ли се тада пред његовим очима указати немање Господње као неки амбис из кога опет истог тренутка Господ устаје и васкрсава?

Отворити бездан Божјег немања, углавном се мисли да је то лако и да то може свако, али тек то мора бити богодато. Не знамо колико је њих дотад порицало Бога или божанства, али тек као да је међу првима псалмопевац Давид рекао: "Рече безумник у срцу свом: Нема Бога; неваљали су, гадна су дела њихова; нема никога да добро твори" (Пс. 14, 1).

Да ли овај "безумник" је сам цар Давид који видећи да нема правде на земљи закључује да ни Бога нема или Давид само описује безумника који каже да нема Бога, али да су такви безумници и неваљали и да су гадна дела њихова? У сваком случају Давид показује и изображава једно непосредно порицање Бога које је уткано у Псалме.

Тако и самом патријарху Арсенију дато је да отвори бездан Божјег немања, немања Господњег у моменту када би сви они лицемери који у својој удобности Бога поричу у оваквој некој ситуацији клекали и себично се молили да Бог сачува њихов голи живот, а за друге баш их брига. Али код Арсенија ствари стоје другачије. Гледајући ужасно и крваво страдање свог народа, његово неумитно истребљивање, патријарх се више није ни освртао на себе и на своју судбину, него је кренуо смело у богопорицање, осећајући да ће баш у том богопорицању пронаћи одговор на сва своја питања. И тај одговор је синую: "Устани Господе!"

Мена Божјег немања претворила се у устајање Господње у истом тренутку, у светлици истог записа. Да, није лако отворити бездан Божјег немања и то не може свако осим онај коме је то богодато, а то је био један патријарх, један Божји слуга и један Божји предстваник, Божји изабараник. Он се усудио да каже оно што можда

нико до тада није да има Господа у његовом немању и да нема Господа у његовом имању. А то је најегзистенцијалнија ситуација која се може замислити. Питамо се да ли смо је могли уопште замислити да нас није извео један духовни поглавара на пропланак егзистенцијалитета.

Јер ако нема Господа, онда нема ни Истине, а онда нема ни онога параметра који је одређен Истином, а то је стварност, чак ни у оном будистичком смислу у коме је коначна стварност Ништа. Ако нема Истине, онда нема ни тог Ништа, нема ни илузије. Али ако је овај свет ту макар само и као појава онда мора имати Нечега, а то Нешто мора бити Истина која одређује овај свет, а ако има Истине, онда има и Онога који је Истина: Господа!

И зато:

"Устани, Господе!

Зашто спаваш

зашто лице твоје, Боже наш, одвраћаш од нас?

И опет васкрсни, Господе,

помози нам имена твојега ради!"

Крај.

Давор Мандић